

УДК: 343.21.5

DOI: [10.52754/16948661_2024_2\(5\)_28](https://doi.org/10.52754/16948661_2024_2(5)_28)

**БАЛДАРГА КВАЛИФИКАЦИЯЛУУ ЮРИДИКАЛЫК ЖАРДАМ КӨРСӨТҮҮНҮН
КЭЭ БИР АСПЕКТИЛЕРИ**

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КВАЛИФИЦИРОВАННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ
ДЕТЯМ

SOME ASPECTS OF QUALIFIED LEGAL AID FOR CHILDREN

Орозбаева Бактыкан Атантаевна

Орозбаева Бактыкан Атантаевна

Orozbaeva Baktykan Atantaevna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior lecturer, Osh State University

baktykanorozbaeva@gmail.com

Мамашев Байгазы Канатбекович

Мамашев Байгазы Канатбекович

Matashev Baygazy Kanatbekovich

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior lecturer, Osh State University

baigazy.mamashov@gmail.com

БАЛДАРГА КВАЛИФИКАЦИЯЛУУ ЮРИДИКАЛЫК ЖАРДАМ КӨРСӨТҮҮНҮН КЭЭ БИР АСПЕКТИЛЕРИ

Аннотация

Маанилүүлүк. Балдардын укук жана эркиндиктерин коргоо жаатындагы учурдагы юридикалык практика жана теория коомдук мамилелердин татаалдашуусу менен коштолгон жагдайларда аларды жөнгө, салуу коргоо камсыз кылуу сыяктуу суроолор алдыга сүрүлөт. Балдардын укуктарын камсыз кылуу боюнча бир канча илимий изилдөөлөр жүргүзүлгөндүгүнө карабастан учурда кээ бир аспектилер боюнча терең изилдөө зарылчылыгы келип чыкты. Юридикалык аспекте, айрыкча кылмыш укуктук процессуалдык аспектилер боюнча изилдөөлөрдү алып баруу учурдун актуалдуу суроолорун жаратат. Макаланын максаты учурдагы Кыргызстандын шарттарындагы балдарга квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүүнүн кылмыш-жаза процессиндеги тенденцияларын, мүнөздөмөсүн ачып берүү саналат. Учурдагы укуктук реформалардын квалификациялуу юридикалык жардам алганга тийгизген таасири, процессуалдык укуктарын коргоону ишке ашыруу камсыз кылууну жөнгө салуу маселелерин жалпылаштырат.

Ачык сөздөр: укук, укук жана эркиндик, балдар, кылмыш процессуалдык мыйзам, гуманизм принциби, жоопкерчилик, балдардын адвокаты

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КВАЛИФИЦИРОВАННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ

SOME ASPECTS OF QUALIFIED LEGAL AID FOR CHILDREN

Аннотация

Актуальность. Современная правовая практика и теория в области защиты прав и свобод детей поднимают такие вопросы, как их регулирование, защита и обеспечение в ситуациях, сопровождающихся сложностью общественных отношений. Несмотря на то, что было проведено несколько научных исследований по обеспечению прав детей, в настоящее время существует необходимость в более глубоком изучении некоторых аспектов. Проведение исследований по правовым аспектам, особенно уголовно-процессуальным, поднимает актуальные вопросы современности. Целью статьи является выявление тенденций и особенностей оказания квалифицированной юридической помощи детям в уголовном процессе в современных условиях Кыргызстана. Определение влияния современных правовых реформ на получение квалифицированной юридической помощи обобщение вопросов регулирования, реализации и защиты процессуальных прав детей.

Abstract

Relevance. Modern legal practice and theory in the field of protection of the rights and freedoms of children raise such questions as their regulation, protection and provision in situations accompanied by the complexity of public relations. Despite the fact that several scientific studies have been conducted to ensure children's rights, at present there is a need for deeper study of some aspects. Conducting research on legal aspects, especially criminal procedure, raises current issues of our time. The purpose of the article is to reveal trends and features of providing qualified legal assistance to children in criminal proceedings in modern conditions in Kyrgyzstan. Determination of the influence of modern legal reforms on obtaining qualified legal assistance, generalization of issues of regulation, implementation and protection of procedural rights of children.

Ключевые слова: закон, права и свободы, дети, уголовно-процессуальное право, принцип гуманизма, ответственность, детский адвокат

Keywords: law, rights and freedom, children, criminal procedural law, principle of humanism, responsibility, children's lawyer

Киришүү

Актуалдуулугу. Балдардын коргоонун азыркы абалы, анын ичинде кылмыш жаза, процессуалдык укуктук чаралар, өлкөдөгү балдардын кылмыштуулугунун абалы дагы тынчсыздандырат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 27-беренесине ылайык:

Ар бир бала анын дене-боюнун, акыл-эсинин, руханий, адеп-ахлактык жана социалдык өнүгүүсү үчүн зарыл болгон жашоо деңгээлине укуктуу.

2. Кыргыз Республикасында баланын эң маанилүү кызыкчылыктарын колдоо жана камсыз кылуу принциби колдонулат [1].

Өсүп келе жаткан муундун физикалык, психикалык жана социалдык жактан туура өнүгүүсүн камсыз кылуу ар бир мамлекеттин ишмердүүлүгүндөгү маанилүү багыттардын бири болуп саналат. Бул ошондой эле балдардын таламдарын коргоонун жазык-укуктук, кылмы- процессуалдык ыкмаларынын комплексин колдонууну талап кылат.

Гуманизм принцибине негизделген бул чаралар бирдиктүү масштабга ээ болууга тийиш, башкача айтканда, жашы жете элек адамдардын таламдарын бузулушу кылмыштуулукка тартууда да, жашы жете электерге карата кылмыш-жаза жоопкерчилигин белгилөөдө да артыкчылыктуу мүнөзгө ээ болууга тийиш.

Бул жагынан алганда, жазык, кылмыш процессуалдык мыйзамдары акыркы мезгилдерде бир катар прогрессивдүү толуктоолорду улуттук мыйзам актыларына киргизди.

Учурдагы Кыргызстандагы криминогендик абал анын ичинде балдардын кылмыштуулугу тынчсызданууну жаратпай койбойт. Улуттук статистикалык комитеттин маалыматына жараша кылмыш жасаган адамдардын курамында балдардын статистикасы төмөнкүдөй.

Соттолгондордун курамы (жыйынтыкка карата пайыз менен) Таблица №1[2.с.173].

Кылмыш кылып кармалган адамдар Анын ичинде курагы боюнча	2018	2019	2020	2021	2022
14-17	1 432	1 162	1 031	1 278	1 698

Жашы жете элек куракта соттолгондордун курамы Таблица №2

Соттолгондордун – бардыгы	2018	2019	2020	2021	2022
Пайыз менен	100	100	100	100	100
14-15	11,8	15,0	12,0	15,6	10,4
15-17	88,2	85,0	88,0	84,4	89,6
кыздар (жаш кыздар)	6,2	4,1	6,4	6,5	5,0

Укук коргоо органдарын реформалоо коррупцияга каршы күрөшүү чараларынын жүргүзүлүп жаткандыгына карабастан балдар кылмыштуулугу бир катар көрсөткүчтөр боюнча туруктуу бойдон калууда. Бул жагдайды жогорудагы статистикалык маалыматтар дагы далилдейт.

Балдардын укуктарын коргоо анын ичинде квалификациялуу юридикалык жардам

көрсөтүү боюнча бир катар иш чаралар каралган. Мыйзам чыгаруучулар бир катар ченемдик актыларга өзгөртүү толуктоолорду киргизди.

Ошону менен бирдикте балдарга квалификациялуу жардам көрсөтүү боюнча теориялык концепцияларды ар тараптуу изилдөө, аркылуу ата мекендик юридикалык илимди байытуу милдетин да четке какпайт.

Балдарга квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү институтун изилдөө актуалдуулугу төмөнкү жагдайлар менен да шартталат;

- өлкөнүн укуктуу соуиалдык мамлекетти курууга карата багыт алышы;
- Конституцияда балдардын кызыкчылыктары эң артыкчылтуу экендиги;
- балдардын укук жана эркиндиктерин коргоо боюнча укуктук теориялык илимде фундаменталдык изилдөөлөрдүн жетишсиздиги;
- балдарга квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү боюнча теориялык жана практикалык иштемелердин аздыгы;
- балдардын укуктары жана эркиндиктерин камсыз кылуу институттарынын натыйжалуулугунун төмөндүгү саналат.

Демек, балдарга квалификациялуу укуктук жардам көрсөтүүнүн концептуалдык суроолору учурдун талабына ылайык өзгөчө актуалдуулукка ээ.

Балдарга квалификациялуу жардам көрсөтүү боюнча бир катар эле аралык актылар кабыл алынгандыгын айта кетүү абзел.

Бала өзүнүн психофизиологиялык өзгөчөлүктөрүнөн улам коомдук укуктук мамилелердин өзгөчө субъектиси болуп саналат. Физикалык жана психикалык жактан жетиле электигине байланыштуу коом жана мамлекет мүчөлөрү тарабынан өзгөчө коргоого жана камкордукка муктаж.

Балдардын укуктарын сактоо менен байланышкан көптөгөн көйгөйлөр, атап айтканда, аларды коргоонун натыйжалуу жол-жоболорун жана механизмдерин түзүүгө системалуу мамиленин жоктугунан улам келип чыгууда. Ошол эле учурда эл аралык укуктун универсалдуу булактарында баланы өзгөчө коргоонун зарылдыгы каралган.

Терең социалдык-экономикалык кайра куруулардын укуктук негиздери түптөлүп жаткан учурда балдарды коргоо жана коргоо темасы өзгөчө мааниге ээ. Адам укуктары табигый тарыхый көрүнүш. Алар пайда болуп, өнүгөт, тарыхый этапка ылайык адамдын табигый жана коомдук маңызына негизделген коомдун өнүгүшү менен шартталат.

Адам укуктары табигый-тарыхый кубулуш. Алар коомдун өнүгүүсүнүн тарыхый этабына ылайык адамдын табигый-социалдык маңызынын негизинде келип чыгат жана өнүгөт [3.с.13-16].

1959-жылдын 20-ноябрында БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган Балдардын укуктарынын Декларациясында [4], Адам Укуктарынын Жалпы Декларациясында [5], Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт (23 жана статьялар) 24) [6], Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (10-берене) [7], ошондой эле балдардын жыргалчылыгы менен алектенген адистештирилген мекемелердин жана эл аралык уюмдардын уставдарында жана тиешелүү документтеринде, балдардын укуктарын коргоо жаатындагы саясатты ишке ашыруу белгиленген.

Балдардын укуктарын эл аралык деңгээлде коргоонун негизги куралы болуп Балдардын укуктары жөнүндө конвенция саналат [8]. Бул Конвенцияда балдардын укуктарынын тизмеси келтирилип, аларды коргоо жаатында мамлекеттер аралык кызматташуунун маанилүүлүгү

баса белгиленет.

Ал эми Бириккен Улуттар Уюмунун минималдык стандарттарында (Пекин эрежелери) [9] жашы жете электердин так курагын аныктабастан «бала» же «жаш бала» деген түшүнүктү камтыйт. Жалпысынан алганда алардын курактык чеги он сегиз жаш экендигин белгилей кетүү керек.

Кыргызстандын жазык мыйзамдарында балдар 2021- жылга чейин «жашы жете элек» түшүнүгү менен берилген, ал эми 2021-жылдагы жазык кодекси «бала» термини менен бекилди. Айта кетүү орундуу, юридикалык илимде «бала», «өспүрүм», «жаш бала» сыяктуу түшүнүктөр боюнча окумуштуулардын бир жактуу ойлору жок[10.с.43-45].

Акыркы укуктук реформалар балдардын укуктары менен эркиндиктери жаатындагы бир катар эл аралык стандарттарды улуттук деңгээлде бириктирди.

Тактап айтканда, жаңы процессуалдык кодексте ыйгарым укуктуу кызматкер сыяктуу кошумча субъекттер пайда болду балдарды коргоо боюнча мамлекеттик орган, балдардын иштери боюнча прокурор; жабырлануучу бала жана күбө бала деген түшүнүктөр киргизилди. Балдардын жазык-процессуалдык аракетке жөндөмдүүлүгү бир аз талаштуу экенин белгилей кетүү керек. Бул жерде юридикалык өкүлчүлүк маселеси бар[11.с.84-87].

Жаш курак адамдын ажырагыс касиети жана эң негизги өзгөчөлүгү, көп кырдуу мүнөзгө ээ жана көптөгөн илимдердин изилдөө предмети болуп саналат. Окумуштуулар муну «адамдын организминин жана инсанынын калыптанышында спецификалык мыйзам ченемдүүлүктөрү менен мүнөздөлгөн адамдын өнүгүү этапы» деп түшүнүшөт [12.с.269].

Жашы жетпегендердин криминалдык активдүүлүгү алардын курагы менен байланышы мыйзам ченемдүү көрүнүш[13.с.95].

Жашы жетпегендердин курагы психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, БУУ генералдык Ассамблеясы 1985 жылы жашы жетпегендер боюнча сот өндүрүшүнүн минималдык стандарттарын кабыл алган. Бул максаттарды иш жүзүнө ашырууда, атайын адистештирилген жашы жетпегендердин ишин кароо боюнча сотторду түзүү каралган.

Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодекстин 88-беренеси ювеналдык юстиция тутуму төмөнкү органдардын жана мекемелердин өкүлдөрү курамына балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органды, адвокаттык мекемелерди киргизген[14].

Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодекси жашы жетпегендердин жазык иштери боюнча өндүрүшү жазык процессуалдык мыйзамы тарабынан жалпы жана атайын эрежелер менен дагы жөнгө салынат.

Ага ылайык балдардын кылмыштары жөнүндө иштер боюнча белгиленүүгө тийиш болгон жагдайлар тааныт (458берене) [15].Ал жагдайларга;

- 1) жашы жетпегендин курагы (туулган күнү, айы, жылы);
- 2) жашоосунун жана тарбияланышынын шарттары;
- 3) шыкакчы жана катышуучу чоң адамдардын бар же жок экендиги айкындалууга тийиш.

Жазык процессуалдык мыйзамында тергөө аракеттерин жашы жетпегенге карата жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн караган. Чондордон айрымаланып жашы жете электерди сурак кылуу учурунда милдеттүү жактоочунун катышуусу, же ата-энеси мыйзамдуу өкүлдөрүнүн, педагогтун катышуусу каралган. Сурак аракети күнүнө дем алуусуз эки сааттан, ал эми жалпы алганда күнүнө төрт сааттан ашпоого тийиш.

Он алты жашка толо элек, ошондой эле ал куракка толгон, бирок акылы кем деп таанылган жашы жетпеген шектүүнү, айыпталуучуну суракка алууда педагогдун жана психологдун катышуусу милдеттүү болот.

Педагог же психолог шектүүнү, айыпталуучуга тергөөчүнүн уруксаты менен суроо берүүгө, сурак протоколу менен таанышууга, анда жазылгандардын тууралыгы жана толуктугу жөнүндө пикирлерин жазуу жүзүндө берүүгө укуктуу.

Ошондой эле, соттук териштирүү учурунда жашы жетпеген соттолуучуну суракка алууда педагогдун, же психологдун катышуусу мүмкүн.

Жашы жетпегендер алдын ала тергөө, соттук териштирүү учурунда өздөрүнүн өкүлдөрүн катыштырууга укуктуу ал тергөөчүнүн токтому менен дайындалат.

2021-жылы кабыл алынган кылмыш –жаза процесси 5 –беренде жаңы субъектилерди; балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкери ; балдардын иштери боюнча адистешкен адвокат субъектисин киргизген.

Ал эми **51-берене** шектүүнүн, айыпталуучунун жашы жете элек болсо адвокаттын катышуусунун милдеттүүлүгүн караган. Ошону менен бирдикте **54-берене өзгөчө субъект катары** балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкери шектелген бала иш жүзүндө кармалган учурдан тартып же баланы биринчи суракка алган учурдан тартып ишке катышуу милдетин караган

Процессуалдык мыйзамдын 203-беренеси баланы күбө же жабырлануучу катары суракка алууда анын ата-энеси же мыйзамдуу өкүлдөрү чакырылат, ал эми алар жок болгон учурда балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкери чакырылат. 14 жаш куракка чейинки баланы күбө же жабырлануучу катары суракка алууда психолог же педагог да чакырылат деп бекиткен.

Ал эми **463-берене** балдар жасаган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча адвокаттын катышуусуна биринчи сурак учурунан баштап, ал эми кармалган учурда – кармалган учурдан баштап жол берилет. Эгерде бала же анын мыйзамдуу өкүлдөрү адвокат менен макулдашуу түзбөсө, тергөөчү, прокурор, сот мамлекет тарабынан кепилденген юридикалык жардамды камсыз кылышы каралган.

Кыргыз Республикасынын мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө мыйзамынын 13-беренеси кылмыш-жаза иши боюнча квалификациялуу юридикалык жардам шектелгендерге, айыпталуучуларга, соттолгондорго, акталгандарга, жабырлануучуларга, он сегиз жашка чейинки курактагы күбөлөргө, ошондой эле укук бузуу жасагандыгы үчүн жоопкерчиликке тартылган адамдарга берилет.

Балдарга квалификациялуу юридикалык жардам кирешени эсепке албастан берилет деп бекиткен[16].

Демек, балдардын иштери боюнча кылмыш-жаза процессуалдык өндүрүшүндө квалификациялуу жардам алуу укугу бир катар механизмдер менен бекемделген тактап айтканда;

- өз алдынча кодификацияланган ченемдик актынын кабыл алынышы;
- балдарга юридикалык квалификациялуу жардам көрсөтүү үчүн атайын мамлекеттик органдардын түзүлүшү;
- балдардын кылмыш иштери боюнча адвокаттын катышуусунун милдеттүүлүгү;
- кепилденген юридикалык акысыз жардамдын камсыздандырылышы саналат.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2021-жылдын 11-апрелинде Референдумда (бүткүл элдик добушберүүдө) кабыл алынган. (Кыргыз Республикасынын 2021 жылдын 5 майындагы №59 Мыйзамы менен күчүнө киргизилген).
2. Кыргыз Республикасынын статистикалык жылдык жыйнагы 2023. Б.С.173
3. Документы ООН Миланский план действий. Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка // Советская юстиция. 1992. № 13-16.
4. Декларация прав ребенка Провозглашена резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1959 года.
5. Всеобщая декларация прав человека [Текст]: принята 10 декабря 1948 г. на 3 сессии Генеральной Ассамблее ООН Международная защита прав и свобод человека: Сборник документов. - М., Юрид. лит. 1990г.
6. Международный пакт о гражданских и политических правах [Текст]: принят Генеральной Ассамблеей ООН 16 декабря 1966 г. // Ратифицирован Законом Кыргызской Республики 12 января 1994 г. Постановление Жогорку Кенеша Кыргызской Республики № 1406. Бишкек: Информационный правовой центр «ТОКТОМ», 2007г.
7. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: принят Генеральной Ассамблеей ООН 16 декабря 1966 г. // Ратифицирован Законом Кыргызской Республики 12 января 1994 г. Постановление Жогорку Кенеша Кыргызской Республики № 1406. Бишкек: Информационно правовой центр «ТОКТОМ», 2007г.
8. Конвенция о правах ребенка Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года.
9. Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) приняты резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи ООН от 29 ноября 1985 г
10. Жусупов Б.А., Бургоева А.Н Понятийный аппарат лиц не достигших восемнадцатилетнего возраста в международном праве и национальном законодательстве. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. №. 10. С. 43-45
11. Жусупов, Б. А. Уголовно- правовые реформы и права детей / Б. А. Жусупов, А. Н. Бургоева, К. М. Мамрасулов // Рефлексия. – 2024. – № 1. – С. 84-87.
12. Большая советская энциклопедия. - М., 1971. — Т. 5. — С. 269.
13. Кузнецова Н.Ф.. Криминология.М.2008ж.95б.
14. Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодекси 2012-жылдын 10-июлу № 100
15. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодекси 2021-жылдын 28-октябры № 129 (КР 2021-жылдын 28-октябрындагы № 126 Мыйзамы менен колдонууга киргизилди)
16. Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы 2022-жылдын 10-августу № 91